

tizedek óta jellemzi a roma gyerekek iskolai kudarcával kapcsolatos vizsgálatok fő vonulatát. Vitathatatlan jelentősége, hogy az iskolai egyenlőtlenségek vizsgálatakor az intézményes diszkriminációra helyezi a hangsúlyt, és ezáltal nemcsak az akkori magyar iskolarendszert bírálta, hanem rajta keresztül az államszocialista rendszer hamis ideológiájára is rámutatott. Nem véletlen, hogy emiatt is támadások érték a szerzőket. Például a kötetben közölt vitacikkek egyikében ez olvasható: „Nagyon fontos lenne, hogy a szociológusok is személyesen vizsgálják e gyermekeket és családjukat, mivel akkor nem kellene feltételezni, hogy szocialista hazánkban a jó és átlagos biológiai adottságú gyermekeket kényszerítik a pedagógusok és az egész társadalom kiségitő iskolába. Hiszen, ha a gyermekek 60 százaléka indokolatlanul lenne a kiségitő iskolában, akkor csak ez lehetne a végkövetkeztetés.” (100. o.) A kötetben szereplő írások újbóli megjelenését tehát mindenképpen üdvözölni lehet. Az eredeti, annak idején csak részben megjelent tanulmányok publikálása, valamint a *Valóság* hasábjain megjelent „Hullámverés”-vita újbóli közlése nemcsak azért hasznos, mert hozzáférhetővé teszi a másképp már nehezen elérhető írásokat, hanem azért is, mert szembesíti a témával foglalkozó mai kutatókat, szakembereket a változásokkal és a változatlanosságokkal, az eltérő nézőpontokból – pl. az „objektív” szociológus és a terepen dolgozó, a problémával nap mint nap szembesülő szakember részéről – adódó eltérő helyzetértékelés mindmáig fennálló különbözőségével.

Tanulságos azt is megértéssel, de némi fenntartással tapasztalni, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországon a kutatókat a korabeli hatalom nemcsak abban korlátozta, hogy az általuk tapasztalt visszasságokat nyilvánosságra hozzák, hanem abban is, hogy bekapcsolódjanak a téma tárgyalásának nemzetközi áramába. Tudjuk, hogy a „nature-nurture”-vita, a genetikai-biológiai meghatározottság és/vagy a társadalmi szocializáció intelligenciára gyakorolt hatásmechanizmusainak vitája addigra már több hullámban fellángolt, hogy a teszt módszert az iskolai bevalás mérésében már azokban az években is jelentős irányzatok támadták, és hogy az iskolarendszer megcsontosodott formáit más társadalmakban is kritizálták és folyamatosan változtatták is. Végigfutva akár e kötet, akár a Gerő-Csanádi-Ladányi-féle kutatások idejében megje-

lent, a témához kapcsolódó más kötetek ugyan csak szűk hivatkozási listáját, feltűnik a szocialista Magyarországon téren és időn kívülsége. Ennek fényében különösen értékelendő a szerzők akkori bátorsága és eredetisége mind a témaválasztás, mind az alkalmazott módszer tekintetében.

A kötet a közelmúltban elhunyt szerzőtárs, Gerő Zsuzsa gyermekpszichológus számára is emléket kíván állítani. Azt hiszem, a valóban innovatív módszer, azaz gyermekrajzok alkalmazása a különböző társadalmi háttérű gyermekek mobilitási esélyeinek vizsgálatára az ő értő elemzései segítségével tudták csak beváltani a módszer nyújtotta lehetőségeket. Kár, hogy a tanulmányok újraközlése alkalmából Ladányi János és Csanádi Gábor csak egy rövid előszóban ismertette a kutatások létrejöttének körülményeit, és Ladányi János mindössze hat oldalas utószavában foglalta össze az iskolarendszerrel kapcsolatos problémák történeti háttérét és az egyre durvuló iskolai szelekció mai okait. Miután a fogyatékos minősítés témája ma is szakmai és politikai érdekeket sért, és a fogyatékoságot sem egyöntetűen ítélik meg a különböző szakmák képviselői, várakozásainkhoz képest a kötet csak félig tudta betölteni feladatát. Az újraközlés mint kordokumentum felhívja a témával foglalkozók újabb generációinak figyelmét arra, hogy honnan indult hazánkban a szelektív iskolarendszer kritikája, de nem kap kellő mélységű elemzést a mához vezető folyamat egészéről és a jelen helyzetről. Talán érdemes lett volna a szerzőknek mai hozzájárulásukkal az eredeti művek igényességéhez méltó összegzést készíteni.

(Gerő Zsuzsa, Csanádi Gábor & Ladányi János: *Mobilitási esélyek és a kiségitő iskola*. Budapest, Új Mandátum, 2006.)

Kende Anna

„AGGIZMUS” – SZTEREOTÍPIÁK ÉS ELŐÍTÉLETEK AZ IDŐSEBBEKSEL SZEMBEN

Az *ageism* gyűjtőfogalom, melybe az életkor miatti hátrányos megkülönböztetés több formája is beletartozik. Az egyénnel vagy csoporttal szembeni olyan előítéletet fed, melynek alapja

pusztán az életkor. Az emberi életkorral szemben támasztott előítéletnek is több válfaja létezik. Lehetünk előítéletesek mindennel és mindenkivel szemben, aki túl fiatal (*adulthood*), vagy pontosan fordítva, amikor a fiatalokat preferáljuk az idősebb személyekkel szemben (*jeunism*). Az időseinkkel szembeni sztereotip viselkedésmód és előítéleteség azonban a korai XX század születtje. Egész egyszerűen összefügg azzal a ténnyel, hogy (legalábbis a világ fejlett részein) sokkal tovább élünk, mint az emberi történelem során bármikor. Japánban például már ma sem ritka a 100. születésnapját ünneplő ember.

Jelen kötet az idősebbekkel szembeni előítéleteséget, amelyet – megfelelő magyar elnevezés hiányában, egyben egy erre tett személyes javaslatként – a továbbiakban csak *aggizmus*-ként emlegetünk, tárgyalja több szempontból, három téma (az idősekkel szembeni előítéletek eredete, konkrét empirikus eredmények, az „aggizmus” megnyilvánulásai a mindennapok színterein) köré csoportosítva összesen tizenkettő, köztük számos kiváló és néhány kevésbé sikeres tanulmány egy kötetbe szerkesztésével.

A szerkesztő, Todd Nelson az előszóban meg is említi, hogy habár az *aggizmus* a harmadik leggyakoribb diszkriminációs forma a fejlett világban (a faji és a nemi diszkriminációk után), mégis igen keveset foglalkozik vele a tudomány. Nos hát tessék, a hiány pótlására itt ez a több mint 300 oldalas kötet az MIT kiadásában. Olyan időszakban jelent meg a könyv, amikor a fejlett világ egyik legnagyobb problémája az elöregedő népesség, a vele járó sokféle és sokrétű probléma: a társadalombiztosítás átalakításától az egekbe szökő egészségbiztosítási terheken, a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek fenntarthatatlanságán át, a „*silver age*” fogyasztói csoportok felfedezéséig, vagy éppen a gyermekhiány miatt feleslegessé váló pedagógusok átképzésig, az idősgondozók létszámhiányáig. Minden szempontból újszerű az a társadalom, amelyben megéljük az emberi történelemben eddig soha nem látott hosszúságú életünket. Ha pedig sokáig élünk, nos, akkor itt van egy újabb lehetőség a címkézésre, az előítéletesedésre, diszkriminációra, a sztereotípiagyártásra – végső soron a kirekesztés szempontrendszerének újrafogalmazására. Ebből a szempontból mindenképpen komoly figyelmet érdemel a Nelson által szerkesztett kötet, mert tudományterületenként gazdag empirikus bizonyítékokra

támaszkodva cáfolja azokat a tévhiteteket, amelyeket máig az időseinkkel szemben felhalmoztunk. Az Európai Unióban 2007-ben kitüntetett figyelmet érdemelnek a szerzők szavai, hiszen az ideai év az esélyegyenlőség éve. Ezen belül a soros német elnökség éppen az idősebb generációk, a tapasztaltak társadalmi integrációjának javításáról, munkaerőpiaci esélyeinek növeléséről szervez konferenciát 2007. kora tavaszán Lipcsében *Lifelong Learning – Equal Opportunities for Older Workers* címmel.

A kötet szerkesztője amerikai adatokra hivatkozik, amikor az 1990-es állapothoz képest a 65 év felettiiek számának megkétszereződését vetíti előre 2030-ra. Európában ehhez nyugodtan hozzátehetjük saját, még kevesebb optimizmusra okot adó számadatainkat. Az Európai Unió, amely közismerten kevésbé célterülete a fiatal, jól képzett bevándorlóknak (nem úgy, mint Észak-Amerika), még gyorsabb ütemben korosodik. Ennek ellenére az USA mintha jobban készülne a megváltozó demográfiai helyzetre: náluk már a hetvenes években megszűnt a föderális alkalmazottak kötelező nyugdíjazása, írja a kötetben Robert McCann és Howard Giles tanulmánya. Ezzel szemben az EU államaiban a nyugdíjkorhatár sehohal sem haladja meg a 65 évet, sőt ennél sok államban lényegesen alacsonyabb (pl. egyik legalacsonyabb Olaszországban). Az USA-ban eközben a 65–74 évesek 18,5 százaléka van jelen a munkaerőpiacon – 2003-ban az EU-ra vonatkozó adat csupán 5,6 százalék volt. Amerikai munkagazdászok 2045-re évi 9 százalékos GDP többletet, közel évi 3 milliárd USA dollárt remélnék az idősebb munkavállalók munkaerőpiaci jelenlététől. Az új jelszó Észak-Amerikában az „Old. Smart. Productive.” (*Business Week*, 2005. június 27. [európai kiadás]). Ne feledkezzünk meg a 401 (k) néven elhíresült intézkedésről sem, melynek révén a *nyugdíjkorhatár fogalmának megszüntetését* valósították meg az állami alkalmazottak körében.

Európában az ún. *demográfiai függőségi ráta*, amely a 0–14 évesek, valamint a 65 év felettiiek számát veti össze a 15–64 évesek gazdaságilag aktív arányával, a 2005-ös 49 százalékról 2030-ra 66 százalékra fog növekedni. Számítások szerint amíg 2010-ben négy gazdaságilag aktív korúra (nem feltétlenül formális munkával rendelkezőre) jut egy 65 év feletti, 2050-re már csak 2:1 lesz az arány. Bár a könyv az angolszász közönségre

íródott, mégis talán nekünk van nagyobb szükségünk rá. A jelenlegi tendenciákat alapul véve az Európai Unió és az elszabott születésszabályozásának terhei alatt vergődő Kína alul fog maradni az Észak-Amerikával szembeni versenyben. Ennek az alulmaradásnak egyik fő oka a fiatal, képzett munkaerőben való elmaradásunk lesz.

A kötet első részében a korrallal szembeni előítéletesség eredetét, magyarázatait mutatja be. Amikor az idős ember szó hallatán először felmerülő képzettársításainkat vesszük sorra, írja Nelson, három alapvető sztereotípiát jelenik meg elki szemünk előtt: az aranyos és segítőkész nagymama; az intelligens, kompetens, de törtetően céltudatos államférfi; és a senior polgár, aki egyedül él, régimódi és gyenge. Persze, szögezi le rögtön Nelson, ez sem más, mint sztereotípiázás. Schmidt és Boland 1986-ban már tizenkét idősekről szóló típust választott szét. Ahogyan néhány évtizede kategorizálják az időseket a marketingesek is, hiszen a ma idősei minden korábbinál tovább és jobb anyagi kondíciók között élnek függetlenül, fogyasztásra kész életüket. Sőt a kifejezetten koros, uniós szóhasználatnál *agg* (70–80 év), gyermeknevelési köteleimiktől már megszabadult *fogyasztópolgárok* kegyeit egyre többen lesik (vö. silver age). Tehát ha tetszik, ha nem, de elsősorban gazdasági kérdés az „idős egyenlő inkompetencia” igaztalan kép megváltoztatása!

Amy J. C. Cuddy és Susan T. Fiske az idősekkel szembeni sztereotípiák makroszintű okainak összegyűjtésére tesznek kísérletet a kötet első tanulmányában. Négy olyan társadalmi-intézményi okot ismertetnek, amelyek magukkal hozták az idősek szerepének átfogalmazódását.

– Elsőként a modern ipari, később a mai szolgáltatásra alapuló gazdaságok létrejötte, amely kellő terméktöbbletet hozott létre. Kialakul a mindenki számára elérhető egészségügy, az étkezés és ruházkodás már a luxusfogyasztást szolgálja; mindezek a változások magukkal hozzák az átlagéletkor tömeges növekedését. Erre választéként létrejött a nyugdíj intézménye, majd meghosszabbodtak a nyugdíjban töltött évek. (A bismarcki felosztó-kirovó nyugdíjrendszer egykor előremutató rendszerének nehézkes reformjával pedig most szembesülünk.)

– Az öregek társadalmi marginalizálódását erősíti a gyors technológiai fejlődés, amely olyan új termelőeszközöket, technológiákat szül, hogy adott esetben már a középgeneráció sem érti, mit

is csinálnak a fiatalok (vö. számítógépes szerepjátékok, szimulátorok, bűvészkedés a palmtopok világában stb.) Így az idősebb generáció kiszorul a piacról. Persze erre is van már válasz: az egész életen át tartó tanulás (LLL) népszerűsítése, az andragógia, sőt az időskori tanulás-tanítás szerepének térnyerése.

– Harmadszor az urbanizációs folyamat hatására az évszázadokon át a társadalom alapegységét jelentő családok szétesetek, kialakultak a nukleáris családok, sőt az önmagában egyedül álló egyén (vö. szingli) és számolatlan szubkultúrája.

– Végül negyedszer a XIX. századi általános és kötelező jellegű iskolázás oda vezet, hogy az idősebbek szerepe csökken a tudásátadásban. Az intézményesített tudásközlés professziószerűen neveli ki a tudás átadóit és az intézményesített tudásközlés helyeit (iskola, könyvtár, múzeum). Sőt, talán ma már ezen is túl vagyunk, az iskola szerepe is csökken az egyéni, sokszor szélsőségesen individuális technológiai támogatáson alapuló ismeretszerzéssel szemben.

Mindezek a változások oda vezetnek, hogy az idősebb korosztályok nagy tömegben vannak jelen a társadalmunkban, és mégis soha ilyen szélesre nem nyílt még a generációs szakadék (generation gap). Jeff Greenberg, Jeff Schimel és Andy Mertens tanulmányukban már készen állnak a pszichológiai magyarázattal: a fiatalok számára az idősebbek saját félelmüket testesítik meg: a félelmet a második gyermekkortól és végső soron az elkerülhetetlen haláltól. Ahogyan mindennel szemben, amit nem akarunk be-/elfogadni, jó kognitív technika a távolítás, háritás, az idősekkel, az idős korrallal sem vagyunk másképpen. Ahogyan egy rákos beteg nem olyan, mint mi, az idős ember is egészen más, mint mi magunk vagyunk. Pedig már Simone de Beauvoir, egy másik „izmus” nagy alakja is figyelmeztetett az 1970-es évek elején: Öregeink mi magunk vagyunk! A *gerantofóbia*, tehát ha így gondoljuk végig, nem más, mint félelem önmagunktól, attól, amivé lehetünk.

Becca R. Levy és Mahzarin R. Banaji implicit aggizmus c. tanulmányukban egy 1996-os kísérletük eredményeit mutatják be, amelyben az Egyesült Államok lakosságának idősekkel szembeni sztereotípiáit mérték az idős IAT (Implicit Association Test) segítségével. A teszt során arc képek egyes részeit és pozitív, illetve negatív jel-

zöket kellett a kitöltőnek minél gyorsabban összepárosítania. A tesztek jelenleg is elérhetőek a Harvard honlapján (<https://implicit.harvard.edu/implicit/>).

Joann M. Montepare és Leslie A. Zebrowitz meggyőző kísérleti eredményekkel szolgának az idősokkal szembeni (elő)ítéletek okairól. Eredményeik szerint hároméves gyermekek inkább fiatalabb felnőttekkel szeretnek együtt játszani, a négy-, hat- és nyolcévesek pedig az idősebbekkel kevesebb szemkontaktust tartanak, és kevésbé kooperálnak velük, mint a fiatalabb felnőttekkel. A három és hét év közötti gyerekekkel folytatott irányított beszélgetésekből az derült ki, hogy legtöbbször fél a felnőtté válástól. Kérdés persze, hogy ezekből a félelmekből mennyi írható már a szocializáció számlájára. Azaz mennyire korán sikerül a kisgyermekbe beleoltani az öregedéstől és a haláltól való félelmet, amely az európai keresztény-zsidó kultúrkörnek olyannyira meghatározóan sajátja?

Az aggkorizmus hatásait elemző második rész első tanulmányában Marry E. Kite és Lisa Smith Wagner, az idősokkal szembeni attitűdök vizsgálata kapcsán, elsőként az időskor kezdetét szeretné meghatározni. Nem meglepő, hogy nem jutnak közös nevezőre. Az önmeghatározásokra és a külső szemlélő megítélésére épülő összevetések alapján egyértelműnek látszik, hogy a 18 év alattiakat gyermeknek, a 18 és 35 év közöttieket fiatalnak, a 35 és 60 év közöttieket középkorúnak és a 60 és 80 év közöttieket idősnek tekintjük. Az egyes meghatározások között azonban nagyon jelentősek az eltérések. Amíg az EU 25 éves korig határozza meg a fiatalokat, a magyar jogszabályok dip-

lomások esetében 30 éves korig gondolkodnak. Kutatók és kutatójelöltek esetében a 35 év alatti teljesítményt még fiatalkori eredményeknek tudják be. Ezzel együtt már Magyarországon is működik a 45+ éveseknek szóló félúton segélyvonal, amely az élet közepén jelentkező krízisben (middle life crisis) nyújt segítséget. A szerzők végül az egyik legbefolyásosabb amerikai lobbira hívják fel a figyelmet: az Amerikai Nyugdíjasok Szövetsége (American Association for Retired Persons) az egyik legerősebb lobbicsoport az államokban, rációfalva mindazokra a sztereotípiákra, amely szerint az idősök gyengék és gondoskodásra szorulnak.

Az idősokkal szembeni sztereotip módon gyengeséget, elesettséget feltételező gondolatisággal megy szembe Monisha Pasupathi és Corinna E. Löckenhoff is. Az idősök nem hasonulnak egymáshoz, nem lesznek önmagukban életkoruknál fogva depressziósak és magányosak, sem betegek és szenilisek. Az idősor és a jóllét (well-being) a bemutatott kutatások szerint egymással összeköthető fogalmak.

Egy jelentős előnye azonban mindenképpen van az idősebb kornak a fiatalsággal szemben, és ezt a citált kutatások megerősítik: amint az ember érzi, hogy a rendelkezésére álló szabadon felhasználható idő véges, jobban megtanul mérlegelni fontos és lényegtelen között. Ezzel talán valóban megéli a választás szabadságát.

(Nelson, Todd D. [ed.]: *Ageism – Stereotyping and prejudice against older persons*. Cambridge, MIT Press, 2002. 358 p.)

Pecze Mariann